

BRITT I REGERINGEN

Regeringsperioden 1976-1982 med dess fyra olika regeringar, är förvisso ingen verklig höjdpunkt i svensk 1900-talshistoria. Ändå framstår 1976 som ett märkesår. Det var då de tre borgerliga partierna – äntligen – lyckades bryta ett mer än 40-årigt socialdemokratiskt maktmonopol. För den svenska skolan skulle mycket nu kunna ändras till det bättre. Efter år av välmenande trams och ständigt sjunkande kunskapsnivå, skulle vi nu kunna se fram emot en verklig uppräckning. Den nya skolministern Britt Mogård hade i politikerretsar rykte om sig att vara en orädd person med egen lärarefarenhet och en god portion sunt förnuft. Själv kände jag knappast Britt alls vid denna tid. Vi hade träffats några gånger i moderata sammanhang, men man kan inte säga att vi kände varandra.

När därför telefonen ringde några dagar efter den nya regeringens tillträde, och Britt frågade mig om jag ville bli statssekreterare för skolfrågor i utbildningsdepartementet, så var det inte direkt ett samtal som jag satt och väntade på. (Många höll sig dock nära telefonen dessa dagar utifall att...). Jag visste att Jan-Erik Wikström (Fp), ny utbildningsminister och departementschef, redan engagerat Bert Levin från Dagens Nyheters ledarsida som statssekreterare, och det hade inte varit brukligt att ha mer än en statssekreterare per departement.

Det var nog för alla en tid av ovanliga känslöstämningar. Även om jag kände några få av departementstjänstemännen från min SACO-tid, och också besökt departementet vid Mynttorget vid några tillfällen, så var allting i övrigt nytt och ovant.

Departementstjänstemännen gjorde heller ingen hemlighet av hur de såg på de nya inkräktarna. Det var som om de ingått en överenskommelse om formellt korrekt uppträdande parat med tyst ideologiskt motstånd. Praktiskt taget alla tjänster som inte var renodlat administrativa (eller juridiska, som de anställda på rättssekreterariatet) befolkades av s-märkt folk med röda knappnålar på kavajslaget (var kvinnorna hade sina röda nålar minns jag inte, men s-märkta var de också).

Höga förväntningar – och mycket motstånd

Förväntningarna på Britt från moderat håll var högt ställda. Nu skulle ordning och reda återställas, ordentliga betyg i alla årskurser införas, lärarna ges ökade befogenheter. Men de allra flesta hade inte den blekaste aning om hur många och stora hinder som måste övervinnas innan några påtagliga framgångar kunde redovisas. Dessutom var Britt framför allt starkt engagerad för att genomföra den grundskolereform som riksdagen klubbat bara kort före regeringsskiftet - SIA-skolan (SIA – skolans inre arbete). Britt hade varit Moderaternas representant i utredningen, men bland de egna partikamraterna sågs SIA inte

alls med särskilt blida ögon. SIA uppfattades – felaktigt – som ännu ett steg på vägen bort från de principer man från moderat håll ville se i skolpolitiken.

Både Britt och jag insåg mycket snart hur lite hjälp den nya parlamentariska majoriteten gav oss i arbetet med att rycka upp skolan. Idag, på 2000-talet, är det framför allt Folkpartiet som förknippas med rejäla tag i skolpolitiken. Så var det inte alls på 1970-talet. Snarare tvärtom. Skolpolitiken hade under hela 1900-talet präglats av en nära samverkan mellan Socialdemokratin, Folkpartiet och Centern. Det var visserligen Högers ecklesiastikminister Gösta Bagge som ursprungligen startat arbetet på att genomföra en sammanhållen bottenskola (som småningom blev grundskolan), men sedan utformades allt av de tre partierna utan att högern just hade något att säga till om. Det var det gamla samarbetet Socialdemokrater-Liberaler från seklets början som fortsatte. Centern hade just ingen egen skolpolitik alls, utan hängde med de andra två.

Vi var alltså i minoritetsställning. Det visade sig på olika sätt. En av de första åtgärder som jag ansåg nödvändig var att lägga ner den nyligen tillsatta gymnasieutredningen. Britt, som inte sysslade så mycket med gymnasieskolan, gav mig fria händer att förbereda detta. Direktiven till utredningen, som bara fungerat en helt kort tid, var mycket radikala. De syftade till att ge gymnasieskolan en helt ny struktur, framför allt att få bort uppdelningen i teoretiska gymnasielinjer, fackskolelinjer och yrkesutbildningar. Det syftade till jämlikhet. I framtiden skulle det alltså inte finnas högskoleförberedande linjer för naturvetenskap, humaniora och samhällsvetenskap. Den sista resten av det gamla gymnasiet skulle alltså försvinna. Från moderat synpunkt var detta helt oacceptabelt.

Jag upptäckte då något jag inte vetat, nämligen att direktiven till denna utredning förhandlats fram mellan Socialdemokraterna, Folkpartiet och Centern på våren 1976. Min kontaktperson i Folkpartiet var då Ulf Lundin, och i Centern Christina Rogestam. Båda förklarade att någon nedläggning av denna utredning, vars tillkomst de stått bakom, kunde vi aldrig enas om. Kunde vi då ändra direktiven för att slå vakt om profilen på de olika linjerna, som ju hade helt olika mål? Njaa, något kanske. Men inte mycket. Jag försökte ändå, men fann snart att det var utsiktslöst. Folkpartiet och Centern satt, ifråga om skolpolitiken, fast i samarbetet med Socialdemokraterna. Ifråga om högskolan var det annorlunda. Där fanns en relativt stor samsyn mellan Moderater och Folkpartister, medan Centern i stort anslöt sig till Socialdemokraternas politik.

Den problematiska betygsfrågan

Situationen var ganska likartad ifråga om betyg i skolan. Vid denna tid omfattades kravet på en helt betygsfri grundskola av många tongivande debattörer, politiska ungdomsförbund, elevorganisationer osv. Moderaterna var det enda partiet som var för betyg i fler årskurser. Den socialdemokratiska regeringen hade varit beredd att gå långt för att möta de radikala kraven på betygsfri grundskola. Men kanske inte hela vägen, ändå. Den hade tillsatt en

betygsutredning under ordförandeskap av den tidigare statssekreteraren i utbildningsdepartementet Lennart Sandgren. Syftet var, förenklat uttryckt, att få bort betyg från grundskolan så långt det överhuvudtaget var möjligt, utan att hamna i ett läge där intagning till gymnasieskolan blev till rent lotteri.

Utredningen blev klar under vårt första år i regeringsställning. Lennart Sandgren beställde tid för att överlämna betänkandet till skolministern Britt Mogård. Jag vill minnas att det bara var Britt och jag som deltog. Lennart Sandgren kände jag relativt väl sedan tidigare. Han hade varit ordförande i den stora och beryktade U68-utredningen om framtidens högskola, och var känd som en hårt arbetande superbyråkrat av det slag som var vanligt under 1970-talet. När han inte arbetade stenhårt var hans främsta intresse hästkapplöpningar (han ägde tillsammans med sin son ett flertal fina hästar). Det gav honom trots allt ett något mänskligt drag.

Lennart Sandgren kände förstås på sig att hans utredning inte skulle bli väl mottagen av den nya skolministern. Mötet kom också att präglas av det. Om jag minns rätt gick förslaget ut på att betyg i grundskolan bara skulle finnas kvar i sista årskursen, och då sättas enligt en tregradig skala. Enda kvarstående skäl att alls ha betyg var att de inte helt kunde undvaras vid urval till gymnasieskolan.

På min fråga hur ett tregradigt betygssystem (där väl lägsta graden fick förmodas vara ungefär underkänt, även om det aldrig sades ut) kunde vara till hjälp vid urval i en konkurrenssituation, svarade han att det gick alldeles utmärkt. Jamen, sade jag, vi vet ju hur det är nu, med den femgradiga skalan, då många duktiga elever alla har 5,0 i genomsnitt. Det går inte att åtskilja dem genom betygen. Det måste ju bli ännu svårare med en tregradig skala?

Lennart Sandgren var från början matematiker. Nu hänvisade han till detta faktum. Om ni vill, kan jag matematiskt bevisa att det inte blir svårare med en tregradig skala, sade han. Det går lika bra. Vi begärde inte att få se det matematiska beviset, men ställde oss starkt tvivlande. Än i denna dag begriper jag inte hur han hade kunnat bevisa det han hävdade. Däremot förstår jag att hans uppdrag hade varit att expediera en rent politisk beställning.

Att vi Moderater var i klar minoritet i betygsfrågan, var något som vi kände av. Jag minns att jag en gång tog upp betygsfrågan på en veckoslutskonferens av ungmoderater. Jag var medvetet försiktig, eftersom vårt arbete med betygsfrågan var långt ifrån slutfört. Några verkliga överläggningar med Folkpartiet och Centern hade heller inte inletts. Därför sade jag bara ungefär så här: "Till den känsliga betygsfrågan blir det anledning att återkomma. Men så mycket kan jag säga som att en helt betygsfri grundskola kommer det inte att bli."

Detta citat förekom dagen därpå i en del tidningar på nyhetsplats. Jag hade verkligen formulerat mig mycket försiktigt. Att en moderat skolminister skulle signera en betygsproposition om skolbetygens avskaffande var ju fullständigt otänkbart. Det hindrade

inte att Folkpartiets dåvarande statssekreterare i statsrådsberedningen, en viss Carl Tham, för ut mot mig vid statssekreterarnas gemensamma lunch ett par dagar senare. Argsint och snorkig som bara han kunde vara, tillhöll han mig att inte uttala mig i frågor som regeringen ännu inte tagit ställning i. Så kunde umgänget mellan representanter för de tre regeringspartierna ibland vara. Samarbetsklimatet var inte alltid det bästa.

Normgruppen: Skolan skall fostra!

Här hade vi alltså två viktiga skolfrågor, där motsättningarna mellan oss och mittenpartierna var tydliga. Men motsättningarna gällde inte bara de andra politiska partierna. Svenskt skolväsende dominerades också av en mastodontisk och politiskt uniform skolbyråkrati. I toppen fanns skolöverstyrelsen med alla dess länskolnämnder, men därtill också landets alla lärarhögskolor och pedagogikprofessorer. Den som på allvar önskade stimulera till skolpolitiskt nytänkande – och Britt hörde ju tveklöst till det fåtalet – måste ha klart för sig vad det innebar. Det var detsamma som att utmana hela det pedagogiska och skolpolitiska etablissemanget.

Den som är ung nog att bara ha upplevt de senaste tjugo årens utveckling på skolans område, har nog svårt att förstå vilken nära nog sovjetisk enhetskultur som då rådde. Jag hade som SACO-tjänsteman, med ansvar för utbildnings- och arbetsmarknadsfrågor, kunnat se detta på nära håll under många år. Det gällde alltså att utarbeta en verklig strategi om man ville få till stånd förändringar.

Britt blev på ett tidigt stadium medveten om att hon, till skillnad från många andra statsråd, var förhindrad att gå fort fram. Att snabbt arbeta fram förslag till nytt betygssystem, eller att öppna upp för friskolor med statsbidrag, hade varit dömt att misslyckas. Visserligen fanns det bland allmänheten, och särskilt bland borgerligt sinnade väljare, ett betydande missnöje med mycket som gällde skolan. Men bland beslutsfattare och byråkrater var motståndet mot förändringar fast cementerat.

Britt kände ett behov av att noga diskutera igenom alla de problem vi stod inför och att förbereda reformer på lite längre sikt. Det fordrade tid – men hade vi tid? Riksdagens mandatperioder var då på bara tre år. Redan 1979 skulle det bli val igen. Vad skulle Britt ha för positivt att redovisa på så kort tid? Detta var också en invändning som ofta framfördes från det moderata partikansliet och inte minst från partiledaren Gösta Bohman. Han och Britt var sällan på samma våglängd, och Gösta var överhuvudtaget en impulsiv och otålig person som inte hade tid att lyssna på förklaringar.

Britt gick trots det in för en arbetsmetod som bestod i att planlägga reformer genom ingående samtal i en liten krets av nära medarbetare. Vi samlades efter arbetstid hemma hos någon av medlemmarna i gruppen, och diskuterade ibland framåt midnatt. I gruppen ingick Britt, jag, Lars du Rietz (särskild sakkunnig med stor skolerfarenhet), Ingela Gardner (informationssekreterare) och chefen för skolenheten på departementet (i början Carl

Tomas Edam, senare under den andra mandatperioden, Sven-Åke Johansson). Någon gång under kvällen gjordes paus för supé, men mat och dryck måste alltid spela en underordnad roll. Det viktiga var att ordentligt resonera igenom frågorna, att vrida och vända på frågeställningarna.

Det var på detta sätt som förslaget om den s.k. normgruppen tillkom. Gruppen fick i uppgift att resonera fram hur, och i vilken omfattning, skolan borde ha ett normbildande och fostrande uppdrag. Sammansättningen var sådan att den skulle engagera olika intressegrupper för skolan, och på sikt leda till en förändrad inställning. Gruppen lät efterhand publicera debattskrifter, den första under titeln "Skolan skall fostra". På den tiden var bara själva titeln provokativ. Det kan vara svårt att utvärdera resultatet, men tveklöst påverkade gruppens arbete utformningen av den nya läroplanen för grundskolan (Lgr 80). Tyvärr blev det inte Britt som fick signera själva propositionen. Det blev i stället den kortvariga folkpartiskolministern Birgit Rodhe i Ola Ullstens enpartiministär. Men Britt fick nöjet att signera själva läroplanen, när vi efter 1979 års val kom tillbaka i regeringen.

Fröet till friskolereformen

En likartad strategi använde Britt när det gällde frågan om privatskolor – eller friskolor som det efterhand kom att heta. Motståndet mot att luckra upp det statliga skolmonopolet var kompakt – i riksdagen, i skolbyråkratin, överallt (kanske med någon modifikation när det gällde folkpartiet, som väl inte var helt emot, men som vanligt var ängsligt för att buntas ihop med "högerkrafter"). Det gällde här att börja luckra upp motståndet genom att redovisa skäl för ökad frihet, olika möjligheter att lagligen begränsa rätten att starta friskolor, göra internationella jämförelser osv. Det första steget blev att tillsätta en enmansutredare, Eugène Ekwall. Han redovisade sina slutsatser (snarare än förslag) i ett betänkande efter något år. Därmed hade arbetet startat, men inga löften ännu utstälts.

Vi hann aldrig så mycket längre under den ganska korta tiden som var oss utmätt under den andra Fälldinska trepartiregeringen. Redan efter ett och ett halvt år, våren 1981, tvangs moderaterna lämna regeringen, och i valet 1982 kom Palme och Socialdemokraterna tillbaka. Sedan dröjde det till 1990-talet, då Per Unckel som utbildningsminister drev igenom de stora friskolereformer som fortfarande gäller. (Personligen tycker jag att pendeln tilläts slå alltför långt åt det andra hållet. Att starta och driva skolor, anställa lärare, osv är alltför ansvarsfullt för att helt överlåtas åt marknadskrafter.)

Ett omtyckt och respekterat statsråd

Britt har ju i sina egna memoarer "Summa summarum" från 1991 tecknat ner sina minnen från regeringstiden. Boken är, som Britt själv, mycket öppen och frispråkig. Ingenting döljs där, vare sig stolthet över framgångar eller besvikelser över motgångar (och mothåll från bl.a. egna partikolleger). Men det finns förstås ett förhållande som Britt inte gärna själv kunnat beröra, och det gäller den stora uppskattning som hon rönt som statsråd och

person. Det dröjde inte länge förrän de s-märkta departementstjänstemännen började uttrycka sin uppskattning av att arbeta för en minister som var öppen, vetgirig, saklig och omdömesgill. Sådana egenskaper tar i längden över partipolitiska hänsyn. Många gånger har jag, långt efter att minnena från Fälldintiden förbleknat i folks medvetande, stött ihop med gamla departementstjänstemän på stan, s-märkta såväl som mera borgerligt sinnade, som alla intygat detsamma: Jo, visst var det stökiga år, rent politiskt. Men vi hade nöjet att arbeta för Britt – rak, tydlig och viljestark – och det är det vi minns.

Anders Arfwedson

Fil.kand. 1966. Förbundssekreterare Högerns ungdomsförbund 1966-1969. Politisk sekreterare Moderata Samlingspartiet 1969-1970. Sektionschef SACO) 1970-1976. Statssekreterare hos Britt Mogård 1976-1978 och 1979-1981. Vice bitr. generaldir. UNESCO i Paris (kultursektorn) 1984-2000. I redaktionen för Svensk Tidskrift 1973-1976. Utgav 1969, tillsammans med Anders Björck och Hans Sandebring, debattboken Moderat samhällssyn.